

Kongresmen Robert S. Hale o Polskim Wydziale Prawa w Oksfordzie

Wydział

Utworzenie Polskiego Wydziału Prawa na Uniwersytecie Oksfordzkim stanowi wydarzenie o bezprecedensowym charakterze w dziejach nauki polskiej. Placówkę powołano dekretem prezydenta RP Władysława Raczkiewicza z dnia 14 kwietnia 1944 roku¹ w brzmieniu:

Na podstawie art. 79 ust. (2) ustawy konstytucyjnej stanowią, co następuje:

Art. 1. Tworzy się za zgodą władz Uniwersytetu w Oksfordzie, wyrażonej uchwałą z dn. 21 marca 1944 r., Polski Wydział Prawa w Uniwersytecie w Oksfordzie, jako jednowydziałową szkołę akademicką.

Art. 2. Organizację Polskiego Wydziału Prawa w Uniwersytecie w Oksfordzie określa ustawa o szkołach akademickich z dnia 15 marca 1933 r. (Dz.U.R.P. Nr 1 z 1938 r., poz. 6) ze zmianami wprowadzonymi przez statut Wydziału, stanowiący załącznik do uchwały Uniwersytetu w Oksfordzie, wymienionej w art. 1.

Art. 3. Wykonanie dekretu niniejszego porucza się Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Art. 4. Dekret niniejszy wchodzi w życie z chwilą ogłoszenia.

Prezydent Rzeczypospolitej: Wł. Raczkiewicz

Prezes Rady Ministrów: St. Mikołajczyk

Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: Ks. Zygmunt Kaczyński.

Poza kwestiami natury technicznej (struktura Wydziału oraz sposób jego funkcjonowania) we wspomnianej wyżej uchwale uniwersyteckiej znalazła

¹ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 kwietnia 1944 r. o Polskim Wydziale Prawa w Uniwersytecie w Oksfordzie, Dz. U. z 1944 r. Nr 5, poz. 11.

się zgoda władz uczelni na powołanie w jej obrębie nowej jednostki wyrażona w słowach²:

Uniwersytet, podzielając pragnienie Rządu Polskiego, aby wzmocnić na płaszczyźnie kulturalnej związek pomiędzy Polską i Wielką Brytanią, zgadza się na utworzenie w Oksfordzie Polskiego Wydziału Prawa działającego na zasadach, które Polski Rząd akceptuje:

1. Polski Wydział Prawa ma działać na podstawie statutu stanowiącego załącznik do niniejszej uchwały, którego treść została zaakceptowana przez obie strony.

2. Uniwersytet zgadza się najlepiej jak może gościć u siebie i dostarczać Wydziałowi pomieszczeń do nauki i prowadzenia badań. Wszystkie inne wydatki związane z funkcjonowaniem Wydziału poniesie Polski Rząd.

3. Niniejsza uchwała pozostaje w mocy do momentu zawieszenia broni z Niemcami lub jakiejś późniejszej daty określonej przez uniwersytet³.

Powołanie do życia polskiej placówki w Oksfordzie było nie lada sukcesem polskich uczonych i polityków. Jeszcze w roku 1942 prof. Stanisław Kot musiał przekonywać angielskich uczonych, że rząd RP na uchodźstwie, choć działa w oparciu o konstytucję kwietniową, nie nawiązuje w swych działaniach do autorytarnych metod, jakie oksfordzka inteligencja kojarzyła z przedwojennymi poczynaniami polityków obozu sanacyjnego⁴.

Celem Wydziału było wykształcenie wykwalifikowanych sił, w których widziano załóżek świeżych kadr sędowo-administracyjnych w Polsce po zakończeniu wojny. Jak donosił na stronie tytułowej reporter opiniotwórczego dziennika „The Times”: „Polski Wydział Prawa w Oksfordzie ma szczególne znaczenie, ponieważ polscy studenci prawa pozbawieni możliwości zdobywania dyplomów w czasie wojny będą mogli ukończyć studia w ich ojczystym języku w Anglii, by być gotowymi do odegrania wiodącej roli w administracji powojennej Polski”⁵. Wykładowcy Wydziału widzieli siebie tymczasem w roli forpoczty odbudowujących naukę polską, której

² Oryginalny tekst uchwały wraz z załącznikiem – *Statuta Universitatis Oxoniensis*, Oxford 1945, s. 695-697.

³ Wszystkie polskie przekłady z języka angielskiego – Maciej Jońca.

⁴ Por. *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza, 1939-1947*, t. 1, oprac. J. Piotrowski, Wrocław 2004, s. 321: „P. Prezydent przyjął ministra Kota, który poinformowany o krytycznych uwagach Pana Prezydenta zameldował się, by dać wyjaśnienia w sprawie swego wystąpienia w Oksfordzie. Min. Kot usprawiedliwił swe wystąpienie koniecznością wyraźnego odcięcia się od metod autokratycznych poprzednich rządów w środowisku Oksfordu. Środowisko oksfordzkie nie wierzy w demokratyczność naszych poglądów i wskutek tego bardzo krytycznie nastawione do Polski”.

⁵ Zob. „The Times” 24 April 1944, s. 1.

kadry zostały tak okrutnie zgębnione i przetrzebione w okresie działań wojennych⁶.

Formuła funkcjonowania Wydziału była unikatowa na tle rozwiązań aplikowanych w Oksfordzie od stuleci. Jak zauważa Janusz Mierzwa: „Harmonogram studiów wzorowany był na programach przedwojennych studiów prawniczych, które uzupełniono o kilka kursów wykładanych przez angielskich profesorów. Studenci Polskiego Wydziału byli zobowiązani m.in. do uczestnictwa w wykładach prof. Hanbury z zakresu prawa konstytucyjnego, prof. F. de Zuluety na temat prawa rzymskiego oraz prof. Fiftoota (*Introduction to English Law*)”⁷. Dalej ten sam autor wywodzi:

W sumie wykłady na Polskim Wydziale Prawa prowadziło (w różnym czasie) czterech profesorów Uniwersytetu Oksfordzkiego, 13 profesorów i 5 docentów uniwersytetów polskich oraz 6 wykładowców uniwersyteckich, 3 asystentów etatowych i 3 honorowych. Dziekanem Wydziału Prawa był w 1944 roku prof. Stefan Glaser, a następnie prof. Tadeusz Brzeski. Prodziekanem od listopada 1945 roku był prof. Eugeniusz Jarra. Warto może przy tej okazji zauważyć, iż personel administracyjny Wydziału liczył... cztery (sic!) etaty. Wykłady i seminaria będące częścią programu studiów uzupełniano również spotkaniami z przedstawicielami różnych środowisk m.in. politykiem Stronnictwa Narodowego Adamem Doboszyńskim, „kurierem z Warszawy” Janem Nowakiem czy pisarką Zofią Kossak-Szczucką⁸.

Zasłona milczenia

W angielskiej literaturze przedmiotu Polskiemu Wydziałowi Prawa na Uniwersytecie Oksfordzkim poświęcono dotychczas zaskakująco mało uwagi. Wpływ na ten stan rzeczy mogła mieć (i zapewne miała!) po części bariera językowa oraz „kontynentalna” forma prowadzonych studiów.

⁶ Nad zagadnieniem tym debatowali m.in. członkowie Zrzeszenia Profesorów i Docentów Polskich Szkół Akademickich w Wielkiej Brytanii podczas zebrania zwołanego 25 marca 1944 r. Zob. J. Chwastyk-Kowalczyk, *Emigracyjny „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” wobec problemów nauki na obczyźnie i w Polsce*, w: *W nieustającej trosce o polską diasporę. Tom studiów historycznych i politologicznych dedykowany Księdzu Arcybiskupowi Szczepanowi Wesołemu*, red. R. Nir, M. Szczerbiński, K. Wasilewski, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 369-370.

⁷ J. Mierzwa, *Działalność Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie oraz organizacji zrzeszających polskich prawników na terenie Zjednoczonego Królestwa w latach 1940-1947*, „Niepodległość i Pamięć” 25 (2018), nr 3, s. 84.

⁸ Tamże, s. 89. Zob. również S. Glaser, *Urywki wspomnień*, Londyn 1974, s. 94.

Okoliczność ta nie może jednak służyć za pełne i jedyne wytłumaczenie tej osobliwej sytuacji. Wszak w działalność polsko-brytyjskiej placówki zaangażowani byli również renomowani uczeni angielscy. Tymczasem, kiedy Lorena Atzeri poszukiwała wiadomości na temat Francisca de Zuluety⁹, wykładającego w Oksfordzie prawo rzymskie dla Polaków, natrafiła na szczątkowe i pochodzące z drugiej ręki wiadomości odnoszące się do kontaktów tego uczonego z naszymi rodakami¹⁰. Dobra wiadomość jest taka, że ślady te są, a zła, że zachowały się w wielu rozproszonych miejscach¹¹. Angielskojęzyczni autorzy najwyraźniej nie są nimi zainteresowani.

⁹ Zob. L. Atzeri, *Francis de Zulueta (1878-1958): An Oxford Roman Lawyer between Totalitarianisms*, w: *Roman Law and the Idea of Europe*, red. K. Tuori, H. Björklund, London 2019, s. 53-72.

¹⁰ W laudacji wygłoszonej z okazji nadania de Zuluecie godności doktora *honoris causa* uniwersytetu w Aberdeen w roku 1953, prof. T.B. Smith powiedział m.in.: „Jego wielkoduszność jest powszechnie znana, mimo wysiłków nakierowanych na jej ukrycie. Niewielu w takiej skali bezinteresownie świadczyło pomoc uchodźcom różnych wyznań i ras – z Hiszpanii, Niemiec, Polski. Całe książki napisane przez uczonych uchodźców zostały przez niego przełożone bądź zredagowane, a podczas ostatniej wojny czynnie włączył się w powołanie i działalność Polskiego Uniwersytetu w Oksfordzie”. Cyt. za: L. Atzeri, *Francis de Zulueta (1878-1958)*, s. 59. Powściągliwiej wypowiada się H.L. MacQueen, *A Friendship in the Law: David Daube and T. B. Smith*, „*Tulane Law Review*” 87 (2013), no 4, s. 828: „niektóre antysemickie poglądy nie przeszkodziły mu w świadczeniu wielkiej pomocy żydowskiemu uchodźcom z nazistowskich Niemiec, a następnie również polskim uchodźcom”. Spośród grona uchodźców żydowskiego pochodzenia bardzo wiele de Zuluecie zawdzięczali m.in. H. Kantorowicz oraz Fritz Schulz. Por. P.H. Sutcliffe, *The Oxford University Press: An Informal History*, Oxford 2002, s. 260; W. Ernst, *Fritz Schulz (1879-1957)*, w: *Jurists Uprooted: German-Speaking Emigré Lawyers in Twentieth Century Britain*, red. J. Beatson, R. Zimmermann, Oxford 2004, s. 140-141; K. Tuori, *Empire of Law: Nazi Germany, Exile Scholars and the Battle for the Future of Europe*, Cambridge 2000, s. 24, 66-68.

¹¹ Jeden z nich zachował się w monografii poświęconej wydziałowi prawa na Fordham University w Nowym Jorku. Podjęcie pracy tam rozważał jeden z wykładowców Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie prof. Jerzy Jedlicki. Por. R.J. Kaczorowski, *Fordham University School of Law: A History*, New York 2012, s. 187-188: „Pod koniec II wojny światowej Fordham przyjęło pewną liczbę polskich prawników-uchodźców, którzy uciekli z kraju w czasie wojny i założyli Polski Wydział Prawa na Uniwersytecie Oksfordzkim w Anglii. Prawnicy ci nie mogli wrócić do Polski, gdyż «zostali poinformowani przez wiarygodne źródła, że nie ma gwarancji ich osobistego bezpieczeństwa». Przeciwnie, «deportacje wciąż trwają, a to oznacza, że każdy, kogo radziecka władza uzna za niebezpiecznego, jest wysyłany Bóg wie gdzie, do miejsca, o którym nigdy wcześniej nie słyszał». Doktor M.Z. Jedlicki zwrócił na siebie uwagę rektora Fordham University za sprawą profesora Uniwersytetu Oksfordzkiego Francisca de Zuluety «profesora prawa i jednej z wiodących katolickich osobistości w Oksfordzie». Postanowiłem zbadać ten trop, ale w mailu, jaki otrzymałem od autora przywołanej wyżej monografii 6 października 2020 r., przeczytałem: „I wish I had more information to offer you, but the document containing the information regarding Professors Jedlicki and Zulueta just mentioned the recommendation. It contained nothing more”. Jedlicki nie dotarł do Nowego Jorku. Wrócił do Polski. W kraju spodziewano się go wcześniej. Zachował się jego list do rektora Uniwersytetu Poznańskiego, w którym wyjaśniał: „Wstrzymały mnie tutaj moje zobowiązania wobec Uniwersytetu Oksfordzkiego, które muszę lojalnie do końca wypełniać” (list M.Z. Jedlickiego do Rektora prof. Stanisława Dąbrowskiego z 3 kwietnia 1946 r., Archiwum UAM 207/18).

Ciekawym epizodem z własnej historii niezbyt zdaje się przejmować również sam Uniwersytet Oksfordzki, skoro w ósmym tomie monumentalnego opracowania *The History of the University of Oxford* Polskiemu Wydziałowi Prawa poświęcono zaledwie wzmiankę. Paul Addison, autor podręcznika poświęconego wojennym losom słynnej wszechnicy i zatytułowanego „Oksford i druga wojna światowa”, wywodzi w nim: „Wojenny Oksford stał się magnesem przyciągającym polityków i uczonych wygnanych z Europy. Uniwersytet odpowiedział gościnnością i wsparciem. Warunki do studiów stworzono trzem czeskim uczelniom; przy współudziale wydziału prawnego powstał Polski Wydział Prawa, który wydawał własne dyplomy ukończenia studiów opatrzone oksfordzką pieczęcią”¹². To miłe, trudno zaprzeczyć. Bezpośrednio po tym zdawkowym komunikacie jednakowoż, nie otwierając nawet nowego akapitu, autor przechodzi do stwierdzenia: „życie kawiarniane w mieście, jak zauważył Rose, stało się wyraźnie kontynentalne: «z języków, jakie wokół rozbrzmiewały, można było poczuć trochę starego Wiednia, a trochę uniwersyteckiego miasta gdzieś z Europy Centralnej»”¹³.

W *The New Oxford Companion to Law* Polski Wydział Prawa wymieniony został w rozdziale odnoszącym się do losów akademików-uchodźców, którzy znaleźli schronienie w Wielkiej Brytanii. Napisano tam: „Od roku 1944 do 1947 Oksford gościł Polski Wydział Prawa, w skład którego weszło wielu uznanych naukowców. [...] Ich zadaniem było kształcenie polskich studentów, którzy po powrocie do kraju mieli objąć stanowiska w wymiarze sprawiedliwości. Większość kadry i studentów w rzeczy samej wróciła do Polski”¹⁴. Notatka ta jest nie tylko nader ogólna, ale również mocno uproszczona.

W literaturze polskojęzycznej Polski Wydział Prawa w Oksfordzie jest bardziej widoczny, choć wciąż daleko do sytuacji, w której można by pokusić się o stwierdzenie, że jego historię opracowano w sposób rzetelny i należyty. Wspaniałą pracę wykonali Janusz W. Cywiński, Tadeusz S. Rojewski oraz Wiesław Toporowski, którzy w roku 1997 ogłosili zbiór materiałów zatytułowany *Monografia Polskiego Wydziału Prawa 1944-1947 Uniwersytetu*

¹² P. Addison, *Oxford and the Second World War*, w: *The History of the University of Oxford*, t. 8: *The Twentieth Century*, red. B. Harrison, Oxford 1994, s. 178. Zob. również – F.H. Lawson, *The Oxford Law School 1850-1960*, Oxford 1968, s. 147.

¹³ P. Addison, *Oxford and the Second World War*, s. 178. Zob. również – A.L. Rowse, *A Man of the Thirties*, London 1979, s. 262.

¹⁴ Zob. *The New Oxford Companion to Law*, red. P. Cane, J. Conaghan, Oxford 2008, s. 272.

w Oxford¹⁵. Znalazły się tam fascynujące materiały. Redaktorzy kompilacji (dodajmy, że wszyscy byli absolwentami Wydziału) zestawili dostępne dokumenty, relacje, wspomnienia i anegdoty związane z działalnością placówki oraz polskim życiem studenckim w Wielkiej Brytanii. Niemniej, wiele z zasygnalizowanych dzięki nim wątków zasługuje na rozwinięcie, a niektóre informacje na uściślenie. Ciekawy, w pełni naukowy artykuł, poświęcił Wydziałowi cytowany już wyżej Janusz Mierzwa¹⁶. W tekstach popularnonaukowych odnosił się do tej problematyki Maciej Jońca¹⁷. Istnienie Wydziału sygnalizują autorzy opracowań poświęconych polskiemu szkolnictwu w Wielkiej Brytanii¹⁸. Wzmianki na ten temat znaleźć można również w opracowaniach biograficznych poświęconych jego pracownikom¹⁹.

Zaskakująca wypowiedź

W świetle poczynionych wyżej uwag w pełni zrozumiały wydaje się postulat nie tyle dalszego prowadzenia, ile podjęcia pogłębionych badań nad historią Polskiego Wydziału Prawa na Uniwersytecie Oksfordzkim. Godzi się „odkopywać” i eksponować wszelkie materiały, które pomogą w reali-

¹⁵ *Monografia Polskiego Wydziału Prawa 1944-1947 Uniwersytetu w Oxford*, red. J.W. Cywiński, T.S. Rojewski, W. Toporowski, Londyn 1997.

¹⁶ J. Mierzwa, *Działalność Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie*, s. 77-94.

¹⁷ Zob. M. Jońca, *Asylum Oxoniense*, „Edukacja Prawnicza” 2013, nr 1, s. 46-47; tenże, *Francis de Zulueta – romanista i przyjaciel Polaków*, „Edukacja Prawnicza” 2018/2019, nr 2, s. 62-66. Rozważania zawarte w obu tekstach zostały rozszerzone, a następnie przedrukowane w monografii – M. Jońca, *Prawo rzymskie. Mirabilia*, Warszawa 2020, s. 375-395.

¹⁸ Por. K. Barański, *W trzy strony świata. Szkolnictwo polskie poza granicami kraju w czasie drugiej wojny światowej*, Londyn 1991, s. 60; J. Draus, R. Terlecki, *Polskie szkoły wyższe i instytucje naukowe na emigracji 1939-1945*, Wrocław 1984, s. 29-30; T. Radzik, *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii w latach drugiej wojny światowej*, Lublin 1986, s. 84.

¹⁹ Zob. np. M. Kolaszyński, *Marian Zygmunt Jedlicki*, w: *Jubileuszowa Księga Nauk Politycznych. Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. A. Zięba, Kraków 2015, s. 272. Niesłusznie zapomnianą postacią niespełnionego romanisty Stanisława Kryńskiego zajął się ostatnio adept Szkoły Doktorskiej KUL mgr Michał Lewandowski. Nazwa wydziału pojawia się incydentalnie nawet w opracowaniach niemieckich. Zob. np. R. Schnur, *Einflüsse des deutschen und des österreichischen Rechts in Polen. Vortrag gehalten vor der Juristischen Gesellschaft zu Berlin am 13. Februar 1985*, Berlin–New York 1985, s. 21.

zacji tego zadania²⁰. W niniejszym opracowaniu pragnę zwrócić uwagę na tekst dotychczas niezauważany, ale dla Polaków ważny i jeszcze po latach budzący ciepłe uczucia.

Jak wiadomo, uroczysta inauguracja Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie nastąpiła 27 kwietnia 1944 r. i przyciągnęła zrozumiałe zainteresowanie. Powstanie Wydziału anonsowała naturalnie prasa polskojęzyczna na czele z „Dziennikiem Polskim i Dziennikiem Żołnierza”²¹. Pisały o nim wszakże również dzienniki o międzynarodowym zasięgu, jak brytyjski „The Times” czy amerykańska „Education for Victory”²². Wiele miejsca poświęciły mu także: wydawana przez uczelnię „Oxford University Gazette”²³ oraz popularny na rynku lokalnym „The Oxford Magazine”²⁴.

Ciekawy ślad zainteresowania losami polskiej placówki zachował się w stenogramach obrad toczonych przed amerykańskim Kongresem. Otóż 3 maja 1944 r. jedno z posiedzeń Izby Reprezentantów, któremu przewodniczył Hamilton Fisch²⁵, poświęcono rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Głos oddano wówczas przedstawicielom amerykańskiej Polonii, a także przyjaciółom naszego kraju. Na tle wypowiedzi nawiązujących do historii Polski, chwały oręża polskiego, dokonań cywilizacyjnych naszych rodaków oraz cierpień polskiego narodu pod okupacją niemiecką i sowiecką, wyróżnia się mowa, którą wygłosił deputowany stanu Maine Robert S. Hale²⁶.

²⁰ Tym bardziej, że wątek „oksfordzki” pojawia się niekiedy w kontekście wydarzeń przełomowych dla historii i historii prawa. Przykładem jest wkład jednego z wykładowców Wydziału w proces norymberski. Por. S. Piotrowski, *Proces Hansa Franka i dowody polskie przeciw SS*, Warszawa 1970, s. 165, 222.

²¹ Reprodukcje komunikatów – *Monografia Polskiego Wydziału Prawa*, s. 210-211.

²² „Education for Victory” 3 August 1944, s. 22.

²³ Zob. m.in. „Oxford University Gazette” 16 March 1944, s. 350; tamże, 22 March 1944, s. 377-388; tamże, 19 April 1944, s. 419.

²⁴ „The Oxford Magazine” 4 May 1944, s. 1. Nawiasem mówiąc, te właśnie anglojęzyczne źródła stanowią podstawowy materiał, z którego wiadomości na temat Polskiego Wydziału Prawa czerpią uczeni nie władający językiem polskim. Por. L. Atzeri, *Francis de Zulueta (1878-1958)*, s. 67.

²⁵ Hamilton Fish III (1888-1991) – amerykański polityk reprezentujący stan Nowy Jork. W latach 1920-1945 członek Izby Reprezentantów. Republikanin i izolacjonista. Krytyk polityki zagranicznej uprawianej przez Franklina D. Roosevelta. Pozostawił pamiętniki, w których ciepło i z empatią wypowiada się o Polakach pozostawionych przez Zachód na pastwę losu. Jednemu z rozdziałów nadał tytuł *The Crucifixion of Poland*. Zob. zwłaszcza – H. Fisch, *Memoir of an American Patriot*, Washington D.C. 1991, s. 107, 111, 113-114.

²⁶ Na redagowanej pod auspicjami kongresu stronie internetowej *Bibliographical Directory of the United States Congress 1774-present* jego życiorys scharakteryzowano następująco: „HALE, ROBERT, (kuzyn Fredericka Hale), deputowany ze stanu Maine; urodzony 29 listopada 1889 roku w Portland, Cumberland County, Maine; uczęszczał do szkół publicznych; w roku 1906 ukończył Portland High School, w roku 1910 Bowdoin College, Brunswick, Maine oraz w roku 1912 Oxford University w Anglii; w latach 1913 oraz 1914 uczęszczał do Harvard Law School; w roku 1914 przyjęty do

W przeciwieństwie do przemawiających przed nim i po nim (w przeważającej mierze przedstawicieli Polonii), mówca ten odniósł się jedynie (i jako jedyny) do faktu powołania Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie. Warto przytoczyć treść jego przemówienia w polskim przekładzie²⁷:

Panie Przewodniczący, dzień 3 maja jest święty dla historii Polski, jako że w tym właśnie dniu 3 maja 1791 r. Polska przyjęła liberalną konstytucję. Konstytucja ta, podobnie jak nasza, zaledwie dwa lata starsza, stanowi kamień milowy w długiej walce rodzaju ludzkiego o prawa oparte na wolności. Dziś, kiedy Polska znajduje się w okrutnym sępieniu, szczególnie wypada, abysmy uczcili chwalebna przeszłość i z nadzieją zerknęli w przyszłość narodu polskiego uwolnionego przez swych synów oraz sojusznicze Narody Zjednoczone.

Inni, posiadający lepsze kwalifikacje ode mnie, zaświadczą o chwalebnej historii tego miłującego wolność narodu, który pomógł w zbudowaniu naszej republiki, w Starym Świecie walczył o wolność Belgii, Francji, Grecji, Węgier, Włoch i Turcji, a w Nowym o wolność Brazylii, Chile, Kolumbii, Meksyku, Peru i Wenezueli. Wszyscy doskonale pamiętamy ten dzień hańby sprzed blisko pięciu lat, kiedy legiony Hitlera dokonały nieprawdopodobnego i niczym niesprowokowanego napadu na polską ziemię. Od tego dnia mord owładnął kontynentem europejskim.

Jako prawnik cieszę się, że pomimo tych wszystkich aktów przemocy, pod którymi jęczy kontynent europejski, umysły kulturalnych Polaków trzymają się prawa i nakazów rozumu. 24 kwietnia²⁸ otwarto trzeci polski fakultet w Wielkiej Brytanii, w Oksfordzie. Zawdzięcza on swoje powstanie inicjatywie polskich prawników, wsparciu polskiego rządu oraz wspaniałomyślną pomocy władz najstarszej angielskiej wszechnicy. Prezydent Raczkiewicz, prezes rady ministrów Mikołajczyk oraz członkowie polskiego rządu byli obecni podczas

Massachusetts bar, w roku 1917 do Maine bar, a w roku 1959 do District of Columbia bar; w latach 1917-1942 prowadził praktykę adwokacką w Portland, Maine; podczas pierwszej wojny światowej służył w Armii Stanów Zjednoczonych, gdzie dosłużył się stopnia porucznika, służba poza granicami w latach 1917-1919; w latach 1923-1930 deputowany Izby Reprezentantów (w roku 1929 oraz 1930 przewodniczący); jako reprezentant republikanów został wybrany do Kongresu siedemdziesiątej ósmej kadencji i siedmiu następnych (od 3 stycznia 1943 do 3 stycznia 1959); nie udało mu się zdobyć mandatu w kadencji osiemdziesiątej szóstej; następnie powrócił do praktyki adwokackiej w Waszyngtonie, gdzie zmarł 30 listopada 1976 roku. Pochowany w Evergreen Cemetery, Portland, Maine.

²⁷ Wersja oryginalna – *United States of America Congressional Record, Proceedings and Debated of the 78th Congress Second Session*, vol. 90, part 3, 22 March 1944 to 11 May 1944 (pages 2871 to 4368), Washington 1944, s. 3964-3965. Materiały zebrane w tym tomie dostępne są w wersji zdigitalizowanej na platformie Google Books.

²⁸ W istocie ceremonia otwarcia miała miejsce 27 kwietnia. W stenogramie z obrad widnieje jednak wyżej wskazana data. Błąd może wynikać z przejęzyczenia, pomyłki pisarskiej lub błędu protokolanta.

ceremonii, która przebiegła w atmosferze polsko-angielskiej przyjaźni. Kiedy narodziła się idea stworzenia wydziału, minister Kaczyński stworzył komitet organizacyjny, do którego powołał wszystkich profesorów prawa znajdujących się w Wielkiej Brytanii. Profesor prawa karnego Stefan Glaser został wybrany dziekanem. Wicekanclerz uniwersytetu oksfordzkiego Sir David Ross oraz dziekan miejscowego wydziału prawa wsparli tę inicjatywę.

Polski Wydział Prawa ma pełne prawa polskiej szkoły akademickiej. Prezydent Raczkiewicz przekazał profesorowi Glaserowi prawo do zarządzania nim i wydawania dyplomów ukończenia studiów. Wykładowcami będą polscy profesorowie. Gdyby zabrakło polskich, zastąpią ich profesorowie brytyjscy, którzy będą tam wykładać również prawo angielskie i nauki społeczne. Program jest typowy dla polskiego uniwersytetu, ale w związku z nadzwyczajnymi okolicznościami pierwszy semestr zostanie skrócony. Rozpocznie się on 28 kwietnia 1944 roku. Podczas ceremonii otwarcia większość studentów była obecna. Jest ich obecnie około 50-ciu, ale oczekuje się, że liczba ta wzrośnie do 70-ciu (włączając w to pewną liczbę kobiet). Koszty studiów pokrywa polskie ministerstwo edukacji i są one bezpłatne dla uczestników.

Ceremonia otwarcia, która miała miejsce w słynnym Sheldonian Theater, rozpoczęła się przemową wicekanclerza Sir Davida Rossa, który wychwalał polską odwagę, mówiąc, że zarówno polska armia, jak i ruch oporu w kraju kontynuują walkę z wrogiem i przypominając słuchaczom, że Polska cierpi dłużej, niż jakikolwiek inny kraj, a historia nie widziała jeszcze takiego, który musiałby znosić zbliżone udreki. Niemieckie represje wymierzone w polski system edukacji doprowadziły do zamknięcia wszystkich uniwersytetów. Mówił o wielkich polskich uczonych: Koperniku i Marie Curie, a także pokreślił, że duch Polaków pozostał niezłomny. Polski rząd podjął dobrą decyzję, kiedy otworzył polski wydział medyczny w Edynburgu²⁹, a równie dobrym posunięciem było otworenie wydziału prawa w Oksfordzie, którego zadaniem będzie przygotowanie pracowników polskiej administracji. Sir David podkreślił, że przybycie Polaków na angielski uniwersytet wzmocniło wzajemną przyjaźń i zrozumienie, a swoje wystąpienie zakończył wyrażeniem nadziei na szybkie nadejście dnia, w którym zrujnowane polskie uniwersytety zostaną odbudowane³⁰.

²⁹ Ceremonię otwarcia tej placówki dosyć szczegółowo opisano w – *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza, 1939-1947*, s. 337-339.

³⁰ Fragmenty przemówienia przedrukowały m.in. brytyjski „The Oxford Magazine” oraz amerykańska „Education for Victory”. Wicekanclerz Ross powiedział m.in.: „Powołanie takiego fakultetu, choć mające unikalny charakter w Oksfordzie, podąża za precedensem z roku 1941, kiedy Uniwersytet Edynburski powitał stworzenie tam Polskiego Wydziału Medycznego. Ciężko nam, wzięwszy pod uwagę bezpieczeństwo, jakim cieszymy się w czasie wojny, w pełni zdać sobie sprawę z koszmaru, jaki cierpią ludzie pod niemiecką okupacją, a zwłaszcza Polacy, którzy są naszymi najstarszymi i najdzielniejszymi sojusznikami i na których napaść Niemców spowodowała nasze wypowiedzenie im wojny w roku 1939. Nie trzeba wielkiej wyobraźni, by zrozumieć wysiłek

Prezes rady ministrów Mikołajczyk, zwracając się do członków wydziału dosłownie w ostatni czwartek 27 kwietnia, oświadczył: „po wojnie koniecznością okaże się kształcenie pokolenia odartego przez nazistowską doktrynę z chrześcijańskiej etyki i prawa, ale będzie to musiało być prawo zgodne z angielskim rozumieniem sprawiedliwości, tak różnym od niemieckiego – prawa zgodnego z Bożą sprawiedliwością opartą na chrześcijańskiej moralności, dobrowolnie przyjętego przez ludzi, a nie narzuconego im siłą. Będziemy musieli w całości odrzucić niemiecką doktrynę prawną opartą na sile i przemoc, doktrynę prawa, narzucanego obywatelom własnym i innych państw w oderwaniu od religii czy etyki. Niemcy zwykli usprawiedliwiać tym, co sami określali mianem «prawa», przypadki rabunków i morderstw, bezczeszcząc z ten sposób idee prawa i sprawiedliwości. Po wojnie będziemy musieli przywrócić prawu jego dawną chwałę i powszechny szacunek, oczyszczając je ze wszystkiego, co pozostało w nim z doktryny «siła ma rację», a zwracając je w kierunku służby demokratycznej idei sprawiedliwości i szacunku dla praw indywidualnych jednostek ludzkich. Narody Zjednoczone czeka po wojnie wielkie zadanie zbudowania nowego prawa ugruntowanego w mocniejszych i szerszych zasadach, niż dotychczas, oraz inspirowanego przez rozważania natury etycznej i ideę wolnej woli. Wierzę, że polska myśl prawnicza również może wnieść wkład w to wielkie dzieło dla dobrobytu ludzkości”.

Ponieważ sam kiedyś miałem honor być studentem uniwersytetu w Oksfordzie, odczuwam wyjątkową dumę ze świadomości, że to starożytne domostwo intelektualnej wolności pozostaje wierne własnej tradycji, goszcząc u siebie Polski Uniwersytet z jego całą specyfiką, co symbolizuje mistyczne zjednoczenie przeszłości Anglii z jej przyszłością.

Jest mi również miło zwrócić uwagę Izby na fakt, że University of Maine z mojego stanu ma w swoim gronie uznanego profesora wywodzącego się z uniwersytetu w Krakowie. Opierając się na tym naukowym braterstwie, musimy trwać w nadziei na nadejście lepszych dni.

polskich władz w związku z koniecznością stworzenia nowych kadr medycznych i prawniczych, a my wszyscy jednoczymy się w radości, że dwa brytyjskie uniwersytety mogą współdziałać przy realizacji tego zadania. [...] Uchwała z 21 marca określa współpracę pomiędzy polskimi władzami i uniwersytetem zarówno w sferze powoływania członków rady wydziału nowego Wydziału Prawa, jak i przez klauzulę «studenci Wydziału posiadać będą te same prawa i obowiązki, co studenci polskich szkół akademickich z zachowaniem poszanowania dla praw i obowiązków uniwersytetu oksfordzkiego». Ustalenia pozostają w mocy do momentu zawieszenia broni z Niemcami lub jakiejś późniejszej dacie określonej przez uniwersytet”.

Epilog

Niestety, lepsze dni nie nadeszły. 11 lutego 1945 r. zakończono obrady, które przeszły do historii jako konferencja jałtańska. Na mocy jej postanowień Polska znalazła się w sowieckiej strefie wpływów. Realizując podjęte nieopodal Jałty ustalenia, 5 lipca 1945 r. Wielka Brytania i Stany Zjednoczone wycofały uznanie dyplomatyczne dla rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie i uznały legalność sformowanego na ziemiach polskich Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej.

Wydarzenia te musiały odbić się na funkcjonowaniu Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie. 31 maja 1946 r. sprawę funkcjonowania Wydziału poruszono podczas obrad Izby Gmin. Sir Ernest Graham-Little spytał wówczas ministra skarbu Hugh Daltona, czy nieuniknione jest zamknięcie Wydziału, na którym uczą się żołnierze wiernie służący pod brytyjską komendą przez ostatnie pięć lat, z których część odniosła rany, a część stała się wojennymi kalekami. Odpowiedź była krótka: „Uznałem, że Wydział ten może utrzymać się bez wsparcia ze środków publicznych do końca października tego roku, ale by uniknąć niepotrzebnego rozczarowania uważam, że najlepiej będzie już teraz ogłosić jego zamknięcie”³¹.

Na uwagę zasługuje fakt, że mimo przyjęcia przez sprzymierzonych bezwarunkowej kapitulacji hitlerowskich Niemiec, polska placówka nie zaprzestała działalności w trybie natychmiastowym. Formalnie jej zamknięcie ogłoszono w roku 1946. Faktycznie kształcenie kontynuowano wszakże aż do roku 1947³². Wielu młodym ludziom pozwoliło to ukończyć studia i zdobyć dyplom, a wykładowcom dało czas na podjęcie ważnych życiowych

³¹ Cyt. za: <https://hansard.parliament.uk/commons/1946-05-31/debates/9a4f9443-54ba-4345-af-5f-2281af3d3161/PolishFacultyOfLaw>.

³² W napisanym po angielsku sprawozdaniu z działalności Wydziału, sporządzonym przez dziekana prof. Tadeusza Brzeskiego już po jego zamknięciu (*REPORT ON THE POLISH FACULTY OF LAW AT THE UNIVERSITY OF OXFORD for the period from April 27th to October 5th 1949*) napisano, że 3 maja 1945 r. (*nota bene* w rocznicę wygłoszenia przez Roberta S. Hale'a przemówienia przed Kongresem USA) „polski minister edukacji profesor W. Folkierski w imieniu Prezydenta Polski odznaczył sir Williama Davida Rossa Krzyżem Komandorskim Orderu *Polonia Restituta* w uznaniu zasług, jakie położył przy zakładaniu Wydziału. Zgodnie z brzmieniem artykułu 3 uniwersyteckiej uchwały Wydział miał istnieć do momentu zawieszenia broni z Niemcami lub jakiegś późniejszej daty określonej przez uniwersytet. Mocą kolejne uchwały jego działalność przedłużono do 5 października 1946 roku”. Zob. IPMS, Kolekcja Tadeusza Grodyńskiego, kol. 100/1-3, s. 2. Za udostępnienie tego materiału składam podziękowanie Panu Magistrowi Michałowi Dworskiemu. Jest to źródło cenne, gdyż różni się nieco od relacji tego samego uczonego zamieszczonej w zbiorze *Monografia Polskiego Wydziału Prawa*, s. 35-45.

decyzji oraz zaplanowanie dalszej kariery³³. Niemniej, w kształcie, jaki przewidywały dla Polskiego Wydziału Prawa zarówno dekret prezydenta Raczkiewicza, jak i uchwała Uniwersytetu Oksfordzkiego, Wydział nie mógł przetrwać³⁴.

To wszystko zdarzyło się jednak później. 3 maja 1944 r., kiedy Kongres Stanów Zjednoczonych oddawał cześć twórcom Konstytucji 3 Maja i solidaryzował się z walczącymi o wolność Polakami, nikt nie spodziewał się jeszcze takiego przebiegu wypadków. Deputowany Hale miał wszelkie powody, by radować się wraz z polskimi przyjacielami oraz manifestować dumę ze swej angielskiej *Alma Mater*.

BIBLIOGRAFIA

- Addison P., *Oxford and the Second World War*, w: *The History of the University of Oxford*, t. 8: *The Twentieth Century*, red. B. Harrison, Oxford 1994, s. 167-188.
- Atzeri L., *Francis de Zulueta (1878-1958): An Oxford Roman Lawyer between Totalitarianisms*, w: *Roman Law and the Idea of Europe*, red. K. Tuori, H. Björklund, London 2019, s. 53-72.
- Barański K., *W trzy strony świata. Szkolnictwo polskie poza granicami kraju w czasie drugiej wojny światowej*, Londyn 1991.
- Chwastyk-Kowalczyk J., *Emigracyjny „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” wobec problemów nauki na obczyźnie i w Polsce*, w: *W nieustającej trosce o polską diasporę. Tom studiów historycznych i politologicznych dedykowany Księdzu Arcybiskupowi Szczepanowi Wesolemu*, red. R. Nir, M. Szczerciński, K. Wasilewski, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 355-378.

³³ Po części uwaga powyższa odnosi się również do studentów i absolwentów, którzy postanowili pozostać na Zachodzie. Dyplom „polskiego” wydziału, na którym w trybie przyspieszonym przyswoili sobie rudymenty prawa polskiego i angielskiego, otwierał im niewielkie możliwości zrobienia kariery prawniczej w Wielkiej Brytanii. Część z nich zdecydowała się kontynuować edukację w Oksfordzie. Niektórych wspominają opracowania poświęcone poszczególnym collegiom. Por. np. *Merton College Register, 1900-1964: With Notices of Some Older Surviving Members*, red. R.G.C. Levens, Oxford 1964, s. 389.

³⁴ Por. A. Kopruckowniak, *Szkolnictwo polonijne na świecie. Zarys syntezy*, Lublin 1996, s. 126: „Polski Wydział Prawa przy Uniwersytecie w Oksfordzie, istniejący dopiero od kwietnia 1944 r., znalazł się po zakończeniu wojny w stadium likwidacji”. Do tradycji Wydziału nawiązywał i nawiązuje powołany do życia w roku 1949 (pełne prawa akademickie nadano mu 15 grudnia 1952 r.) Polski Uniwersytet na Obczyźnie (PUNO). Dalsze uwagi na temat historii placówki oraz jej struktury – J. Pyłat, *PUNO Polski Uniwersytet na Obczyźnie*, Pułtusk–Londyn 2010.

- Draus J., Terlecki R., *Polskie szkoły wyższe i instytucje naukowe na emigracji 1939-1945*, Wrocław 1984.
- Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza, 1939-1947*, t. 1, oprac. J. Piotrowski, Wrocław 2004.
- Ernst W., *Fritz Schulz (1879-1957)*, w: *Jurists Uprooted: German-Speaking Emigré Lawyers in Twentieth Century Britain*, red. J. Beatson, R. Zimmermann, Oxford 2004, s. 105-203.
- Fisch H., *Memoir of an American Patriot*, Washington D.C. 1991.
- Glaser S., *Urywki wspomnień*, Londyn 1974.
- Jońca M., *Asylum Oxoniense*, „Edukacja Prawnicza” 2013, nr 1, s. 46-47.
- Jońca M., *Francis de Zulueta – romanista i przyjaciel Polaków*, „Edukacja Prawnicza” 2018/2019, nr 2, s. 62-66.
- Jońca M., *Prawo rzymskie. Mirabilia*, Warszawa 2020.
- Kaczorowski R.J., *Fordham University School of Law: A History*, New York 2012.
- Kolaszyński M., *Marian Zygmunt Jedlicki*, w: *Jubileuszowa Księga Nauk Politycznych. Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. A. Zięba, Kraków 2015, s. 270-279.
- Kopruckowniak A., *Szkolnictwo polonijne na świecie. Zarys syntezy*, Lublin 1996.
- Lawson F.H., *The Oxford Law School 1850-1960*, Oxford 1968.
- MacQueen H.L., *A Friendship in the Law: David Daube and T.B. Smith*, „Tulane Law Review” 87 (2013), no 4, s. 811-865.
- Merton College Register, 1900-1964: With Notices of Some Older Surviving Members*, red. R.G.C. Levens, Oxford 1964.
- Mierzwa J., *Działalność Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie oraz organizacji zrzeszających polskich prawników na terenie Zjednoczonego Królestwa w latach 1940-1947*, „Niepodległość i Pamięć” 25 (2018), nr 3, s. 77-94.
- Monografia Polskiego Wydziału Prawa 1944-1947 Uniwersytetu w Oxford*, red. J.W. Cywiński, T.S. Rojewski, W. Toporowski, Londyn 1997.
- Statuta Universitatis Oxoniensis*, Oxford 1945.
- Piotrowski S., *Proces Hansa Franka i dowody polskie przeciw SS*, Warszawa 1970.
- Pyłat J., *PUNO Polski Uniwersytet na Obczyźnie*, Pułtusk–Londyn 2010.
- Radzik T., *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii w latach drugiej wojny światowej*, Lublin 1986.
- Rowse A.L., *A Man of the Thirties*, London 1979.
- Schnur R., *Einflüsse des deutschen und des österreichischen Rechts in Polen. Vortrag gehalten vor der Juristischen Gesellschaft zu Berlin am 13. Februar 1985*, Berlin–New York 1985.
- Sutcliffe P.H., *The Oxford University Press: An Informal History*, Oxford 2002.
- The New Oxford Companion to Law*, red. P. Cane, J. Conaghan, Oxford 2008.
- Tuori K., *Empire of Law: Nazi Germany, Exile Scholars and the Battle for the Future of Europe*, Cambridge 2000.

United States of America Congressional Record, Proceedings and Debated of the 78th Congress Second Session, vol. 90, part 3, 22 March 1944 to 11 May 1944 (pages 2871 to 4368), Washington 1944.

STRESZCZENIE: 3 maja 1944 r. Izba Reprezentantów Stanów Zjednoczonych oddała hołd twórcom polskiej konstytucji z roku 1791. Liczni przedstawiciele polskiej diaspory w Ameryce mówili o chwalebnej przeszłości Polski oraz wskazywali na niekończące się akty przemocy popełniane przez Niemców na polskiej ziemi. Stenogramy z tych obrad pokazują, że jeden głos wyraźnie różnił się od pozostałych. Deputowany Robert S. Hale wychwalał w swej mowie niedawne powołanie do życia Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie. Jako absolwent Uniwersytetu Oksfordzkiego wyraził swój entuzjazm dla wspólnej inicjatywy uczonych i polityków. Jego przemowa przed Izbą Reprezentantów stanowi ważny ślad ilustrujący nie tylko międzynarodowe znaczenie stworzenia Polskiego Wydziału Prawa w Anglii, lecz również stosunek niektórych wpływowych amerykańskich polityków do sprawy polskiej.

Słowa kluczowe: polskie szkolnictwo wyższe w Wielkiej Brytanii, Polski Wydział Prawa w Oksfordzie, Uniwersytet Oksfordzki, polska konstytucja z roku 1791, Robert S. Hale, Izba Reprezentantów

SUMMARY: On the 3. Mai 1944 the US House of Representatives at a special session paid tribute to the founders of the Polish constitution from the year 1791. Many eminent members of the Polish diaspora in America spoke about glorious Polish past and pointed at endless acts of violence perpetrated by Germans on the occupied Polish territories. Stenograms documenting that meeting show that one voice was clearly different from the rest. Congressman Robert S. Hale praised in his speech the recent establishment of the Polish Faculty of Law in Oxford. As a graduate of the Oxford University, he expressed enthusiasm about the common initiative of both scholars and politicians. Hale's adress to the House of Representatives is an important trace illustrating not only the international importance of establishing the Polish Faculty of Law in England but also the attitude of some influential American politicians to the Polish issue.

Keywords: Polish higher education in Great Britain, Polish Faculty of Law in Oxford, Oxford University, Polish Constitution from 1791, Robert S. Hale, US House of Representatives